

Міжнародне право

в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції: еволюція і особливості сутнісних характеристик

Ю. О. Волошин

доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

У статті розглядається еволюція міжнародного права, визначаються особливості його сутнісних характеристик в умовах глобалізації. Особлива увага приділяється впливу процесів інтернаціоналізації, глобалізації та міждержавної інтеграції на характер сучасного міжнародного права, його зміст і механізм дії.

Ключові слова: міжнародне публічне право, міждержавна інтеграція, інтернаціоналізація, конституційно-правове регулювання, демократичні цінності, глобалізація.

В статье рассматривается эволюция международного права, определяются особенности его смысловых характеристик в условиях глобализации. Особое внимание уделяется влиянию процессов интернационализации, глобализации и межгосударственной интеграции на характер международного права, его содержание и механизм действия.

Ключевые слова: международное публичное право, межгосударственная интеграция, интернационализация, конституционно-правовое регулирование, демократические ценности, глобализация.

The article considers the evolution of international law, defines the particular qualities of its semantic features in the context of globalization. A special attention is paid to influence the processes of internationalization, globalization and the interstate integration on the nature of international law, its content and mechanism of action.

Keywords: international public law, interstate integration, internationalization, constitutional and legal regulation, democratic values, globalization.

Процеси інтернаціоналізації на сучасному етапі значною мірою визначають життя держав і народів. Однак ні керівництво держав, ні широкі верстви населення певною мірою ще не усвідомлюють єдності людства перед загрозою планетарних проблем. Нерозуміння природи глобалізації є однією з причин того, що деякі уряди зловживають взаємозалежністю, за допомогою однобічної політики прагнуть використати її лише у власних інтересах. Від протидії такій політиці спільними зусиллями членів міжнародного співтовариства залежить нормальний розвиток глобалізації. Важливу роль у цьому покликане відіграти міжнародне право.

Міжнародне публічне право регулює взаємодію правових систем і головним чином розмежовує сфери їхньої діяльності [1]. Проте саме зараз істотна роль міжнародного права визначається активним становленням, розвитком і реалізацією в межах світового співтовариства основоположного принципу – сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Цей принцип зобов'язує держави під час здійснення (виконання) своїх суверенних прав «встановлювати свої закони і адміністративні правила» відповідно до вимог і стандартів міжнародного права.

Тому, за словами І. І. Лукашука, можна констатувати відносний пріоритет міжнародного права над правом конституційним (внутрішньодержавним). З цього випливає необхідність гармонізації внутрішнього права і міжнародного, головним чином на основі останнього [2].

Ретроспективний аналіз свідчить про те, що ставлення до міжнародного права як до ефективного й універсального засобу регулювання й конституціоналізації міжнародних відносин змінилося лише в другій пол. ХХ ст. Ще на початку 1950-х років американські вчені Н. Пальмер і Г. Перкінс, аналізуючи можливості міжнародного права в реалізації внутрішньої політики держав, наполягали на тому, що такі можливості є лише одним із аспектів міжнародних відносин, причому не найважливішим [3]. Однак такий поширений на той час погляд на місце й роль міжнародного права в міжнародній системі був пов'язаний з його неспроможністю в період існування Ліги Націй запобігти Другій світовій війні та певним побоюванням можливості, в межах щойно створеної ООН, успішно вирішувати питання війни й миру. Тому міжнародне право розглядалося лише як позитивна спроба побудувати міжнародний правопорядок, за відсутності якого мир і здоровий глузд у міжнародній співпраці перебувають у постійній небезпеці [4].

Але вже в 1960–70-х роках оцінка місця й ролі міжнародного права у формуванні внутрішньонаціонального, у тому числі конституційного, права держав зазнала істотних змін. Так, відомий американський спеціаліст у галузі міжнародного права А. Хенкін, виходячи з перспектив розвитку міжнародного права, зробив основоположний висновок про те, що право є основною силою в міжнародних відносинах і головною детермінатою в національній політиці [5]. Процес поступового визнання цього постула-

ту щораз чіткіше простежується на прикладі конституційних положень значної кількості країн, які встановлюють пріоритетність міжнародно-правових норм, а конституційно-правовий механізм автоматично інтегрує міжнародні договори у національну правову систему [6]. Насамперед йдеться про положення конституцій Франції (ст. 53 –55) [7], Бельгії (ст. 167, 169) [8], Нідерландів (ст. 91–95) [9], Іспанії (ст. 94, 96) [10], Кіпру (ст. 169) [11] та ін.

Той факт, що глобалізація суттєво, системно впливає на характер сучасного міжнародного права, його зміст і механізм дії, неодноразово відзначався в юридичній літературі. З цього приводу С. В. Черниченко писав, що посилення взаємозалежності держав, дедалі більше усвідомлення міжнародним співтовариством загальнолюдських цінностей призводить до ускладнення міждержавних відносин. Це зумовлює подальше вдосконалення міжнародного права [12]. Відтак міжнародне право набуває дійсно глобального, універсального і всесвітнього характеру. В ньому з'являються норми, інститути і юридичні механізми, що містять елементи наддержавного правового регулювання. За приклад можна взяти наддержавний юридичний механізм, створений в межах Ради Європи. Основний елемент цього механізму – вже згаданий вище Європейський суд з прав людини, рішення якого є обов'язковими для держав – членів Ради Європи.

Під впливом глобалізації сучасне міжнародне право набуває нових особливостей. Насамперед основною функцією міжнародного права стає забезпечення інтересів світового співтовариства загалом. В одній з декларацій суддя Міжнародного суду М. Беджауї зазначив, що концепція міжнародного права, яка існувала раніше, «замінена об'єктивною концепцією міжнародного права, яке

з більшою готовністю прагне відобразити колективну правосвідомість і відповідати соціальним потребам держав, організованих як співтовариства» [13].

Друга особливість сучасного міжнародного права – гомоцентризм, тобто висунення на перший план людини, її прав та інтересів [14]. Це призвело до істотних змін у правовому статусі людини: якщо раніше її правове становище визначалося винятково нормами національного права, то нині, завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права, великій кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, вона отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захист своїх порушених прав. На думку низки авторів, це означає, що людина отримала відповідну міжнародну правосуб'єктність (часткову, функціональну, повну), тобто стала не бенефіціарієм (користувачем), а суб'єктом (квазісуб'єктом) міжнародного права [15].

Е. Х. де Аречага зазначає: «Реальним доказом міжнародної правосуб'єктності індивіда стало б надання йому не тільки відповідних прав та привілеїв, а й засобів для забезпечення їх примусового здійснення і дотримання, а також можливостей захисту цих прав від його власного імені, без посередництва держави». При цьому повна міжнародна правосуб'єктність індивіда визнається в рамках механізму, створеного Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [16]. І хоча з цією тезою важко погодитись [17], вона має раціональне зерно.

Третьою особливістю глобального міжнародного права є розширення сфери регулювання і поява в його складі таких нових галузей, як право міжнародної безпеки, міжнародне право навколишнього середовища, міжнародне гуманітарне право, міжнародне економічне право, міжнародне кримінальне право. Якщо ра-

ніше міжнародне право регулювало між-державні відносини переважно політичного характеру, то глобальне міжнародне право регулює весь спектр суспільних відносин, тобто має фактично той же обсяг регулювання, що й внутрішньодержавне право. І хоча в міжнародному праві є феномени, що не мають аналогів у національному праві, або вони мають інше значення, або іншу сферу дії, проте ця основна тенденція може привести нас до попереднього висновку про те, що в сучасних умовах міжнародне і внутрішньодержавне право не є двома різними правовими системами, що існують паралельно, а фактично «накладаються» одне на одного як єдина система світового права.

Така характеристика міжнародного права, на нашу думку, відображає якісно новий етап його розвитку.

Четверта особливість полягає в тому, що глобальне міжнародне право перманентно нарощує демократичний потенціал, сприяє демократизації внутрішньодержавних правових систем загалом та їх основних законів зокрема.

Нарешті п'ята особливість: основними суб'єктами глобального міжнародного права залишаються держави, які на всіх трьох стадіях механізму правового регулювання (правотворчості, реалізації права, забезпечення права) залишаються основними ініціаторами та учасниками створення його норм, їх реалізації та за необхідності, при виникненні суперечок, створення механізмів для їх врегулювання або як суб'єктів, що дають згоду на використання таких механізмів [18]. При цьому перед міжнародним правом стоїть надзвичайно важливе завдання: забезпечити оптимальне поєднання інтересів міжнародного співтовариства загалом і його складових – суверенних держав. У цих умовах процес взаємодії міжнародного й внутрішньо-

державного права об'єктивно не може не ставати інтенсивнішим. Є підстави для припущення, що ця тенденція збережеться і в майбутньому.

Аналіз проблеми піднесення ролі міжнародного права об'єктивує розгляд питання, пов'язаного з інтернаціоналізацією конституційного права. Дійсно, міжнародне право регулює взаємодію правових систем, розмежовуючи головним чином сфери їхньої дії. При цьому воно фактично визначає, що дозволено і що не дозволено державі – встановлює межі допустимості і для її права [19]. Більше того, міжнародному праву належить важлива роль у забезпеченні відповідності правових систем держав загальновизнаним та загальноприйнятим стандартам.

У цьому зв'язку зазначимо, що взаємодія з національним правом є характерною рисою функціонування міжнародного права, яка здавна підкреслюється й у міжнародній доктрині. Навіть один з основоположників дуалістичної концепції міжнародного права Г. Тріпель вважав, що для виконання своїх функцій міжнародне право має постійно звертатися до внутрішнього права. Без останнього воно «є зовсім безсилим» [20].

Формування й розвиток конституційного права (від його первинних до сучасних розвинених форм) — за всіх особливостей національних систем права — за своєю суттю є історією його дедалі більшої універсалізації й уніфікації, історією руху до глобального (міжнародного) [21] конституційного права, причому ці характеристики права дістають закріплення й здійснення як в окремих національно-державних конституційних системах права, так і в міжнародному праві [22]. Поряд із поняттями «конституціоналізм», «правова і конституційна держава», «реалізація конституції», «конституційне забезпечення» сучасна наука конституційного права почала оперува-

ти поняттям «конституціоналізація правового порядку». Таке понятійно-категоріальне оновлення вимагає зміни попередніх уявлень про забезпечення верховенства права, правової держави, про взаємодію конституції і правової системи країни як в умовах сталого розвитку, так і в період кардинальної трансформації держави та суспільства. Найгостріше проблема конституціоналізації проявляється в процесі конституційного забезпечення процесів міждержавної інтеграції, розвитку сучасного міжнародного права.

У межах теорії конституціоналізму зберігає свою актуальність проблема зміцнення на сучасному етапі конституційних основ не лише національної правової системи [23], а й конституційного забезпечення участі держав у міждержавних відносинах. Серед основних тенденцій розвитку конституціоналізму слід також виділити й розширення обсягу конституційно-правового регулювання, посилення схожості в структурі й змісті конституційних інститутів різних країн і водночас розширення, на думку Ю. О. Тихомирова, «конституційно-правового різноманіття» [24].

Сучасний процес конституціоналізації міжнародно-правового порядку – новий етап всесвітньо-історичного явища, яке пов'язане з тенденцією юридизації суспільних відносин. Цей процес розпочався у XVIII ст., коли відбувався еволюційний перехід від аграрного до індустріального (перший етап), від індустріального до інформаційного суспільства (другий етап), і він був пов'язаний з поширенням теорії і практики конституціоналізму, концепції писаної конституції як основи правової системи національної держави [25]. Сучасний (третій етап) конституціоналізації, на нашу думку, безпосередньо пов'язаний з процесами глобалізації і міждержавної інтеграції, що поглиблюються, експансією доктрини

конституціоналізму в європейський комунітарний та міжнародно-правовий порядок.

В результаті дослідження можна зробити певні обґрунтовані висновки. Істотна роль міжнародного права визначається активним становленням, розвитком і реалізацією в межах світового співтовариства основоположного принципу – сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Цей принцип зобов'язує держави під час здійснення своїх суверенних прав «встановлювати свої закони і адміністративні правила» відповідно до вимог і стандартів міжнародного права.

Глобалізація системно впливає на характер сучасного міжнародного права, його зміст та механізм дії, у його складі з'являються норми, інститути і юридичні механізми, що містять елементи наддержавного правового регулювання. Під впливом глобалізації сучасне міжнародне право набуває певних характерних особливостей, насамперед його основною функцією стає забезпечення інтересів світового співтовариства загалом.

Висунення на перший план міждержавного співробітництва прав людини зумовило істотні зміни у правовому статусі людини: якщо раніше її правове становище визначалося винятково нормами національного права, то нині завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права, великій кількості міжнародних органів, що займаються захистом прав людини, громадяни отримали можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захист своїх порушених прав.

У сучасних умовах міжнародне і внутрішньодержавне право не є двома різними правовими системами, що існують паралельно, а фактично це єдина система світового права. Така характеристика міжнародного права відображає якісно новий етап його розвитку.

Під впливом глобалізації сучасне міжнародне право набуває характерних особливостей: 1) основною його функцією стає забезпечення інтересів світового співтовариства загалом; 2) гомоцентризм, тобто висунення на перший план людини, її прав та інтересів; 3) якщо раніше міжнародне право регулювало міждержавні відносини переважно політичного характеру, то глобальне міжнародне право регулює практично весь спектр суспільних відносин, тобто має той самий об'єкт регулювання, що й внутрішньодержавне. Це означає, що в сучасних умовах міжнародне й внутрішньодержавне право не є двома відмінними правовими системами, що існують паралельно, а є єдиною системою світового права; 4) глобальне міжнародне право сприяє демократизації внутрішньодержавних правових систем загалом та їх основних законів зокрема; 5) основними суб'єктами глобального міжнародного права все ж залишаються держави, які є основними ініціаторами та учасниками створення його норм, їх реалізації та створення механізмів для врегулювання суперечок.

Перед міжнародним правом стоїть надзвичайно важливе завдання: забезпечити оптимальне поєднання інтересів міжнародного співтовариства загалом і його складових – суверенних держав. У цих умовах процес взаємодії міжнародного й внутрішньодержавного права об'єктивно не може не інтенсифікуватися. Ця тенденція збережеться і в майбутньому.

Підвищення ролі міжнародного права об'єктивує розгляд питання, пов'язаного з інтернаціоналізацією конституційного права. Це зумовлено, по-перше, тим, що міжнародне право регулює взаємодію правових систем, розмежовуючи головним чином сфери їхньої дії, визначаючи межі допустимості для права конкретної держави; по-друге, міжнародному пра-

ву належить важлива роль у забезпеченні відповідності правових систем держав загальновизнаним та загальноприйнятим стандартам; по-третє, взаємодія з національним правом є характерною рисою функціонування міжнародного права.

Література

1. Рубанов А. А. Цит. работа. – С. 45.
2. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век. – М. : Спартак, 2000. – С. 50.
3. Денисов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній і внутрішній політиці України / В. Н. Денисов // Державотворення правотворення в Україні / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 597.
4. Баймуратов М. А. Международный правопорядок: концептуальные подходы к становлению понятийной характеристики / М. А. Баймуратов // Международное публичное и частное право. – 2010. – № 1. – С. 2-10.
5. Денисов В. Н. Роль міжнародного права у зовнішній і внутрішній політиці України. – С. 598.
6. Осминин Б. И. Принятие и реализация государствами международных договорных обязательств : моногр. / Б. И. Осминин. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 119-381.
7. Конституция Французской Республики // Конституции государств Европы : в 3 т. / Общ. ред., вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 3. – С. 423.
8. Конституция Королевства Бельгии // Конституции государств Европы : в 3 т. / Общ. ред., вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 1. – С. 373-374.
9. Конституция Королевства Нидерландов // Конституции государств Европы : в 3 т. / Общ. ред., вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 2. – С. 627-628.

10. Конституция Испании // Конституции государств Европы : в 3 т. / Общ. ред., вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 2. – С. 71.
11. Конституция Республики Кипр // Конституции государств Европы : в 3 т. / Общ. ред., вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т. 2. – С. 272.
12. Черниченко С. В. Международное право: современные теоретические проблемы / С. В. Черниченко. – М. : Междунар. отношения, 1993. – С. 27.
13. Лукашук И. И. Указ. тр. – С. 175.
14. Там само. – С. 176.
15. Баймуратов М. А. Международное публичное право : учеб. / М. А. Баймуратов ; Одес. нац. юрид. акад. – К. : Истина, 2004. – С. 126-128.
16. Аречага Э. Х. де. Современное международное право / Э. Х. де Аречага ; под ред. Г. И. Тункина ; пер. Ю. И. Папченко. – М. : Прогресс, 1983. – С. 259-260.
17. Толстых В. А. вер, 2010. – С. 334.
18. Толстых В. А. Указ. тр. – С. 11.
19. Лукашук И. И. Указ. тр. – С. 50.
20. Triepel H. Les rapports entre le droit interne et le droit international / H. Triepel // Collected Courses Academie de droit international. – 1923. – Т. 1. – Р. 106.
21. Федоренко В. Л. Теоретико-методологічні проблеми системи сучасного конституційного права України / В. Л. Федоренко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 24.
22. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 38-47.
23. Гаджиев Г. А. Конституционные принципы рыночной экономики (Развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации) / Г. А. Гаджиев. – М. : Юрист, 2002. – С. 24; Кампо В. М. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект / В. М. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 50-61; Батанов А. В. Основные тенденции развития конституционного права в современном мире / А. В. Батанов // Курс конституционного права Украины. Т. 1 : Общая часть: Основы теории конституционного права : учеб. / Под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. – Харьков : Одиссей, 2008. – С. 589-594.
24. Тихомиров Ю. А. Развитие теории конституционного права / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1998. – № 7. – С. 13.
25. Хабриева Т. Я. Конституционные модели и основные этапы конституционного развития / Т. Я. Хабриева // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2005. – № 1. – С. 3-4.